অধ্যায় ৮ ঃ ৰাজনৈতিক আদর্শ- ১

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য

৮.২ পৰিচয়

৮.৩ গণতন্ত্র

৮.৩.১ গণতন্ত্রৰ প্রকাৰ

৮.৩.২ গণতন্ত্রৰ মূল নীতি অথবা অত্যাৱশ্যকীয় দিশ

৮.৩.৩ গণতন্ত্রৰ গুণ আৰু দোষ

৮.৪ পূঁজিবাদ

৮.৪.১ পূঁজিবাদৰ দৃষ্টিকোণ

৮.৫ সমাজবাদ

৮.৫.১ সমাজবাদৰ অত্যাৱশ্যকীয় দিশ

৮.৫.২ সমাজবাদৰ দোষ

৮.৫.৩ সমাজবাদৰ গুণ

৮.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৮.৭ অধিক জানিবলৈ

৮.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৮.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- গণতন্ত্রৰ অর্থ, ইয়াৰ বিভিন্ন প্রকাৰ, মূল নীতি অথবা অত্যাৱশ্যকীয় দিশ আৰু গণতন্ত্রৰ গুণ আৰু দোষ জানিব পাৰিব
- পূঁজিবাদ আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন দিশ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- সমাজবাদ আৰু ইয়াৰ অর্থ, প্রয়োজনীয় দিশ আৰু গুণ ব্যাখ্যা কৰাৰ লগতে সমালোচনা কৰিব পাৰিব

৮.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

ৰাজনীতি বিজ্ঞানত বিভিন্ন আদর্শবাদ থকা দেখা যায়। ৰাজনৈতিক সমাজতত্ত্বৰ ক্ষেত্রত অধ্যয়ন কৰোতে এই আদর্শবাদ সমূহো আলোচনা কৰাটো গুৰুত্বপূর্ণ। কেইটামান গুৰুত্বপূর্ণ ৰাজনৈতিক আদর্শবাদ হৈছে গণতন্ত্র, পূঁজিবাদ, সমাজবাদ, সাম্যবাদ আৰু ফেচিবাদ। এই অধ্যায়ত

আমি গণতন্ত্র, পুঁজিবাদ আৰু সমাজবাদৰ অৱধাৰণা আলোচনা কৰিম।

৮.৩ গণতন্ত্র (DEMOCRACY)

গণতন্ত্রৰ ইংৰাজী শব্দ democracy আহিছে গ্রীক শব্দ demosআৰু cratosৰ পৰা। ইয়াৰে demos ৰ অর্থ হৈছে ৰাইজ আৰু cratos মানে হৈছে ক্ষমতা। গতিকে গণতন্ত্রৰ অর্থ হৈছে ৰাইজৰ ক্ষমতা। বিভিন্ন বিদ্বানে গণতন্ত্রৰ বিভিন্ন সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে।

আব্রাহাম লিংকন (Abraham Lincoln)ৰ মতে গণতন্ত্র হৈছে ৰাইজৰ দ্বাৰা, ৰাইজৰ বাবে ৰাইজৰ চৰকাৰ।

ব্রাইচ (Bryce)ৰ মতে, গণতন্ত্র হৈছে চৰকাৰৰ এনে প্রকাৰ য'ত ৰাষ্ট্রৰ শাসকীয় ক্ষমতা কোনো নির্দিষ্ট শ্রেণী অথবা শ্রেণীসমূহৰ পৰিৱর্তে সম্প্রদায়ৰ সদস্যসকলৰ মাজত আইনগতভাৱে নির্ধাৰণ কৰা হয়।

ডাইচি (Dicey)ৰ মতে, গণতন্ত্র হৈছে এনে প্রকাৰৰ চৰকাৰ য'ত তুলনামুলকভাৱে শাসক যন্ত্র সমগ্র ৰাষ্ট্রৰ এক বৃহৎ অংশ।

গেট্টেল (Gettell)ৰ মতে, গণতন্ত্র হৈছে এনে চৰকাৰ য'ত ৰাইজৰ বৃহৎ অংশৰ হাতত সার্বভৌম ক্ষমতা ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষেত্রত অংশীদাৰীৰ অধিকাৰ থাকে।

গতিকে আমি ক'ব পাৰো যে গণতন্ত্র হৈছে এনে প্রকাৰৰ চৰকাৰ য'ত ৰাষ্ট্রৰ সার্বভৌম ক্ষমতা ৰাইজৰ হাতত থাকে। ৰাইজেই ৰাষ্ট্রৰ ক্ষমতাৰ উৎস। তেওঁলোকে প্রত্যক্ষভাৱে অথবা প্রতিনিধিৰ জৰিয়তে চৰকাৰত অংশগ্রহণ কৰে। এইটো স্বাভাৱিক যে ৰাইজে নিজে প্রশাসন চলাব নোৱাৰে অথবা ৰাজনৈতিক বিষয়সমূহত তেওঁলোকৰ মাজত ঐক্যমত থাকিব নোৱাৰে। গতিকে গণতান্ত্রিক চৰকাৰৰ ক্ষেত্রত ৰাইজে নিজৰ প্রতিনিধি নির্বাচন কৰে। এই নির্বাচিত প্রতিনিধিসকলে ইয়াৰ প্রতিদানত নাগৰিকসকলৰ স্বার্থৰক্ষাৰ ক্ষেত্রত দায়বদ্ধ হয়।

৮.৩.১ গণতন্ত্রৰ প্রকাৰ (Kinds of Democracy)

গণতন্ত্রৰ প্রকাৰ দুবিধ। এইকেইবিধ হৈছে বিশুদ্ধ অথবা প্রত্যক্ষ গণতন্ত্র আৰু পৰোক্ষ অথবা প্রতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্র।

- **বিশুদ্ধ অথবা প্রত্যক্ষ গণতন্ত্র ঃ** যেতিয়া ৰাইজে ৰাজহুৱা বিষয়সমূহত নিজৰ ইচ্ছা প্রত্যক্ষভাৱে প্রকাশ কৰে তেতিয়া তেনে চৰকাৰক বিশুদ্ধ অথবা প্রত্যক্ষ গণতন্ত্র বুলি কোৱা হয়। ইয়াত সমূহীয়া বৈঠকত ৰাইজে আইন প্রণয়ন কৰে। প্রাচীন গ্রীক নগৰ-ৰাষ্ট্রসমূহত প্রত্যক্ষ গণতন্ত্র প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। বর্তমানৰ জটিল সমাজত এনে ধৰণৰ গণতন্ত্র অবাস্তৱ।

জানি থোৱা ভাল

গ্রীক নগৰ-ৰাষ্ট্রসমূহ প্রাচীন কালত জনসংখ্যাৰ বৃদ্ধিৰ ফলত গঢ়ি উঠিছিল। এখন নগৰ ৰাষ্ট্রত 'পলিছ' নামৰ এক কেন্দ্রীয় চহৰ আছিল। প্রতিখন নগৰ ৰাষ্ট্রত সুকীয়া চৰকাৰ আৰু আইনৰ ব্যৱস্থা আছিল। সকলো নগৰ-ৰাষ্ট্রৰ মাজত এক সাধাৰণ ভাষা, ধর্ম আৰু জীৱনশৈলী আছিল। গ্রীক নগৰ-ৰাষ্ট্রত তিনি ধৰণৰ চৰকাৰ আছিল। শাসকগোষ্ঠীৰ চৰকাৰত কেইজনমান ক্ষমতাশালী আৰু বিত্তশালী লোকৰ শাসন ব্যৱস্থা আছিল। আন নগৰ ৰাষ্ট্রসমূহত এজন ব্যক্তিৰ শাসন আছিল যিজনে সাধাৰণ ৰাইজক নিজৰ ইচ্ছাৰ বিপৰীতে নিয়ন্ত্রণ কৰিছিল। এনে চৰকাৰক অত্যাচাৰী শাসন আখ্যা দিয়া হৈছিল। ইয়াৰে কেতবোৰ নগৰ ৰাষ্ট্রত গণতন্ত্রৰ ব্যৱস্থা আছিল আৰু ৰাইজে চৰকাৰী বিষয়ত অংশ লৈছিল। এনে ধৰণৰ গ্রীক নগৰ ৰাষ্ট্রৰ দুটা উদাহৰণ হৈছে এথেন্স-ইয়াত গণতন্ত্রৰ ব্যৱস্থা আছিল আৰু স্পার্টা-ইয়াত দুজন ৰজাৰ শাসন অর্থাৎ শাসকগোষ্ঠীৰ শাসন আছিল)

- **পৰোক্ষ অথবা প্রতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্র ঃ** প্রতিনিধিত্বমূলক অথবা পৰোক্ষ গণতন্ত্রত ৰাইজে নিজৰ ইচ্ছা প্রত্যক্ষভাৱে প্রকাশ অথবা কার্যকৰী নকৰে। ইয়াক তেওঁলোকে সেইসমূহ প্রতিনিধিৰ জৰিয়তে প্রকাশ কৰে যিসকলৰ হাতত তেওঁলোকে বিবেচনা আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষমতা প্রদান কৰে। এই ক্ষেত্রত **জন ষ্টুৱার্ট মিলে** (John Stuart Mill) কৈছে যে পৰোক্ষ অথবা প্রতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্র হৈছে এনে চৰকাৰ য'ত সকলো ব্যক্তি অথবা তেওঁলোকৰ বৃহৎ অংশই তেওঁলোকে সময়ে সময়ে নির্বাচন কৰা ডেপুটিৰ জৰিয়তে চৰকাৰী ক্ষমতা ব্যৱহাৰ কৰে।

সপ্তদশ শতিকাত ইংলেণ্ডত এনে চৰকাৰ প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। ফ্রান্সত ১৮৩০ চনত আৰু ইটালীত ১৯৪৮ চনত গণতন্ত্র প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। বর্তমান সময়ত এই ব্যৱস্থাক জাপান, শ্রীলংকা, ভাৰত, কানাডা আৰু অন্যান্য বিভিন্ন দেশত থকা দেখা যায়।

৮.৩.২ গণতন্ত্রৰ মূল নীতি অথবা অত্যাৱশ্যকীয় দিশ (Principles or Requisites of Democracy)

- **স্বাধীনতাঃ** গণতন্ত্রৰ এক অন্যতম মূল নীতি হৈছে স্বাধীনতা। এই ব্যৱস্থাত ৰাইজে সর্বাধিক স্বাধীনতা উপভোগ কৰে। গণতান্ত্রিক প্রকাৰৰ চৰকাৰে মতামত, সাধাৰণ ৰাইজৰ দৃষ্টিভংগী প্রতিনিধিত্ব কৰাৰ প্রয়াস কৰে।
- **সমতাঃ** গণতন্ত্রত সমতাৰ নীতিত বিশেষ গুৰুত্ব প্রদান কৰা হয়। গণতন্ত্রৰ আদর্শই সকলোৰে বাবে সমতা ৰক্ষা কৰাত গুৰুত্ব দিয়ে। ইয়াত জাতি, বর্ণ, ধর্ম, স্থান নির্বিশেষে বৈষম্য সহ্য কৰা নহয়। সেইবাবে এইসমূহক এৰাই চলা হয়। গণতান্ত্রিক

প্রকাৰৰ চৰকাৰৰ অধীনত আইনে ইয়াৰ নাগৰিকসকলক সম দৃষ্টিৰে ব্যৱহাৰ কৰি সমতা ৰক্ষা কৰাত গুৰুত্ব প্রদান কৰে।

- **ভাতৃত্ববোধ ঃ** গণতন্ত্রৰ এয়া আন এক গুৰুত্বপূর্ণ নীতি। ভাতৃত্ববোধ মানে একতা। ভাতৃত্ববোধে ব্যক্তিসকলক এক কৰি ৰখাত সহায় কৰে আৰু গণতন্ত্র কেৱল শান্তিপূর্ণ পৰিৱেশতহে সফল হ'ব পাৰে, ইয়াৰ অন্যথাই ই ধ্বংস হ'ব।
- **সার্বভৌমত্ব ঃ** গণতন্ত্রত ৰাইজেই হৈছে সার্বভৌমত্বৰ মূল উৎস আৰু চৰকাৰে তেওঁলোকৰ পৰা ক্ষমতা লাভ কৰে। এইবাবে গণতন্ত্রত নির্বাচন অনুষ্ঠিত হয় আৰু ইয়াত ৰাইজে ভোটদান কৰি নিজৰ চৰকাৰ নির্বাচন কৰে।
- **ৰাইজৰ মৌলিক অধিকাৰ ঃ** গণতন্ত্রত ৰাইজক মৌলিক অধিকাৰ প্রদান কৰা হয় কাৰণ এই অধিকাৰসমূহৰ অবর্তমানত এজন ব্যক্তিৰ বিকাশ সম্ভৱ নহয়। নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰসমূহ দেশৰ সংবিধানত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়।
- **ন্যায়পালিকাৰ স্বাধীনতা ঃ** গণতন্ত্রত ৰাইজৰ মৌলিক অধিকাৰ ৰক্ষাৰ ভাৰ ন্যায়পালিকাৰ ওপৰত ন্যস্ত থাকে। সেইবাবে ন্যায়পালিকা যদি মুক্ত নহয় তেনেহ'লে এই অধিকাৰসমূহ ৰক্ষা কৰাটো সম্ভৱ নহয়। আমাৰ দেশত উচ্চতম ন্যায়ালয় অথবা উচ্চ ন্যায়ালয়ে ৰাইজৰ মৌলিক অধিকাৰসমূহ ৰক্ষা কৰে।
- **কল্যাণকামী ৰাষ্ট্র ঃ** এখন গণতান্ত্রিক ৰাষ্ট্রত এক নির্দিষ্ট শ্রেণীৰ পৰিৱর্তে সামগ্রিকভাৱে ৰাইজৰ কল্যাণৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব প্রদান কৰা হয়। গণতন্ত্রত ৰাষ্ট্রক মাধ্যমৰূপে গ্রহণ কৰি ৰাইজকে অন্তিম লক্ষ্য বুলি বিবেচনা কৰা হয়। নাগৰিকসকলৰ কল্যাণৰ দিশ চোৱাচিতা কৰা ভাৰ ৰাষ্ট্রৰ ওপৰত ন্যস্ত কৰা হয়।

৮.৩.৩ গণতন্ত্রৰ গুণ আৰু দোষ (Merits and Demerits of Democracy)

গণতন্ত্রৰ গুণসমূহ হৈছে-

- গণতন্ত্রত নাগৰিকসকলৰ স্বার্থক সর্বাধিক গুৰুত্ব প্রদান কৰি সর্বোচ্ছ বুলি বিবেচনা কৰা হয়।
- গণতন্ত্র সাম্যতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰে। গণতন্ত্রত সমাজৰ কোনো শ্রেণীক বিশেষ অধিকাৰ প্রদান কৰা নহয়। গণতান্ত্রিক ব্যৱস্থাৰ চৰকাৰত বর্ণ, লিংগ অথবা ধর্মৰ ভিত্তিত বৈষম্য কঠোৰভাৱে নিষিদ্ধ।
- জনমতৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গণতন্ত্র গঢ়ি উঠে। গণতান্ত্রিক চৰকাৰত নাগৰিকৰ মত, দৃষ্টিভংগী তেওঁলোকৰ নির্বাচিত প্রতিনিধিৰ জৰিয়তে প্রকাশ পায়। বিধানপালিকাই নাগৰিকৰ প্রয়োজন, আশা-আকাংখ্যা অনুসৰি আইন প্রণয়ন কৰে।

- গণতান্ত্রিক চৰকাৰক এক দক্ষ চৰকাৰ বুলি বিবেচনা কৰা হয়। ৰাইজৰ প্রতিনিধিয়ে প্রশাসন চলোৱাৰ লগতে সংসদ আৰু ইয়াৰ নাগৰিকসকলৰ ওচৰত প্রত্যক্ষভাৱে দায়ৱদ্ধ হয়।
- গণতন্ত্রই ৰাইজৰ নৈতিক মান উন্নত কৰে। নির্দিষ্ট সময়ৰ ব্যৱধানত নির্বাচন অনুষ্ঠিত হয় য'ত সাধাৰণ ৰাইজ সক্রিয়ভাৱে জড়িত হয়। ইয়াত সাধাৰণ ৰাইজৰ ভূমিকা কেৱল দর্শকৰ নহয় বৰং তেওঁলোকে নাগৰিক হিচাপে নিজৰ ক্ষমতা বুজি উঠে আৰু তাৰ বাবে এক ধৰণৰ দায়িত্ববোধৰ ভাৱ তেওঁলোকৰ মাজত গঢ়ি উঠে। দায়িত্বশীল নাগৰিক হিচাপে ৰাইজে বুজি উঠে যে এজন ভুল ব্যক্তিক নির্বাচন কৰিলে দীর্ঘসময়ত প্রশাসনৰ ওপৰত কুপ্রভাৱ পৰে। ইয়াৰ লগতে তেওঁলোকৰ জীৱনৰ ওপৰতো ঋণাত্মক প্রভাৱ পৰিব পাৰে।
- গণতন্ত্রই দেশপ্রেম আৰু ৰাষ্ট্রীয় একতাৰ ভাৱৰ বিকাশ ঘটায়। নির্বাচনৰ মাধ্যমত নাগৰিকসকলৰ মাজত চৰকাৰী বিষয়ত অংশগ্রহণৰ ভাৱ গঢ়ি উঠে। ইয়াৰ লগতে নাগৰিকসকলৰ মাজত দেশপ্রেমৰ ভাৱৰ সৃষ্টি হয়।

আনহাতে গণতন্ত্রৰ দোষসমূহ হৈছে-

- গণতন্ত্রক প্রায়ে মূর্খ, অযোগ্য আৰু অশিক্ষিত মানুহৰ শাসন বুলি ধাৰণা কৰা হয়। প্লেট'ৰ মতে প্রশাসন হৈছে এক কলা আৰু ইয়াক সাধাৰণ ৰাইজে আয়ত্ব কৰিব নোৱাৰে।
- গণতন্ত্রই গুণতকৈ সংখ্যাক অধিক গুৰুত্ব প্রদান কৰে। ইয়াৰ কাৰণ গণতন্ত্রত জয় আৰু পৰাজয় এজন ব্যক্তিয়ে লাভ কৰা ভোটৰ সংখ্যাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।
- গণতন্ত্রত নির্বাচনী প্রক্রিয়া অতি ব্যয়বহুল হয় আৰু এইসমূহত বৃহৎ পৰিমাণৰ ধন খৰছ হয়। ৰাজনৈতিক সমাৱেশ, প্রচাৰ অভিযান আদি বহু ব্যয়বহুল।
- কিছু সময়ত ৰাজনৈতিক দলসমূহে সম্প্রীতিৰ পৰিৱেশ বিনষ্ট কৰে আৰু দুর্নীতিয়ে পোখা মেলি ধৰে। নির্বাচনৰ সময়ত নৈতিক বিবেচনাক বর্জন কৰা হয়। ইয়াৰ ঠাইত বৃহৎ সংখ্যক ভোট লাভ কৰাই হৈ পৰে নির্বাচিত নেতাসকলৰ মূল লক্ষ্য। ৰাজনৈতিক দলসমূহে ভোটাৰক আকর্ষিত কৰিবলৈ যিকোনো পন্থা গ্রহণ কৰে লাগিলে সেয়া অনৈতিক পন্থাই নহওক কিয়। ইয়াৰ পৰিণতিত দুর্নীতিৰ অনুশীলনৰ ফলত অসৎ ব্যক্তিয়ে সমাজক দমন কৰে আৰু ৰাষ্ট্রৰ নৈতিক মান অৱনমিত হয়।
- কোনো কোনো সময়ত গণতন্ত্রত চৰকাৰ স্থায়ী নহয়। গণতন্ত্রত বৃহৎ সংখ্যক দল থকাৰ ফলত প্রায়ে স্বার্থৰ সংঘাতৰ সৃষ্টি হয় আৰু প্রচলিত চৰকাৰখন অস্থিৰ হৈ পৰে।
- স্থানীয় স্বার্থই গণতন্ত্রত অগ্রাধিকাৰ লাভ কৰে যিয়ে ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থ বিঘ্নি কৰে। বিভিন্ন গোট অথবা সম্প্রদায়ৰ মাজত সংঘাতে ভালৰ পৰিৱর্তে বেয়া পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰে।

পৰৱর্তী শাখাৰ আমি আন এক ৰাজনৈতিক আদর্শবাদ, পুঁজিবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ঃ গণতন্ত্র কোন দুটা শব্দৰ পৰা সৃষ্টি হৈছে?

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ঃ গণতন্ত্রৰ দুটা প্রকাৰ কি কি?

.....

.....

৮.৪ পুঁজিবাদ (CAPITALISM)

পুঁজিবাদ হৈছে ব্যক্তিগত মালিকীস্বত্বৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠা এক অর্থনৈতিক ব্যৱস্থা। ইয়াত সামগ্রী অথবা সেৱা কেৱল লাভৰ প্রতি দৃষ্টি ৰাখি উৎপাদন কৰা হয়। এই ক্ষেত্রত পুঁজিবাদক বুজিবলৈ কার্ল মার্ক্সৰ লেখনীক অতি গুৰুত্বপূর্ণ বুলি বিবেচনা কৰা হয়। পৰৱর্তী উপ-শিতানত আমি পুঁজিবাদৰ সৈতে জড়িত কেতবোৰ দিশ আলোচনা কৰিম।

৮.৪.১ পুঁজিবাদৰ দৃষ্টিকোণ (Perspectives of Capitalism)

পুঁজিবাদৰ বিভিন্ন দিশসমূহ হৈছে-

- **ধ্রুপদী ৰাজনৈতিক অর্থনীতি ঃ** ওঠৰ শতিকাত ব্রিটেইনত ধ্রুপদী ৰাজনৈতিক অর্থনীতিৰ চিন্তা-ধাৰা গঢ়ি উঠে। এই ক্ষেত্রত আদাম স্মিথ (Adam Smith), ডেভিদ ৰিকার্ড' (David Ricardo), জ্যা বাপিষ্টে চে (Jean-Baptiste Say) আৰু জন ষ্টুৱার্ট মিলে (John Stuart Mill) উৎপাদন, বিতৰণ আৰু এখন বজাৰত সামগ্রীৰ আদান-প্রদানৰ বিশ্লেষণ তুলি ধৰিছে।

  আদাম স্মিথে তেওঁৰ কর্মৰাজী, 'The Wealth of Nations' ত উল্লেখ কৰিছে যে মুনাফাদায়ী ব্যৱসায়ৰ কথা উল্লেখ কৰিছে আৰু প্রাকৃতিক স্বাধীনতাৰ ব্যৱস্থাত নিজৰ যুক্তি প্রদর্শন কৰিছে। সাধাৰণতে ইয়াকে ধ্রুপদী ৰাজনৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ আৰম্ভনি বুলি ধৰা হয়। স্মিথে কেতবোৰ ধাৰণাৰ সূত্রপাত কৰিছে যিসমূহ পুঁজিবাদৰ সৈতে নিকট সম্পর্কীয়। তেওঁ নিজৰ সময়ৰ একাধিপত্য, দায়িত্ব আৰু ৰাষ্ট্রই আৰোপ কৰা অন্যান্য বাধা-নিষেধক সমালোচনা কৰিছে। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে সম্পদৰ ক্ষেত্রত বজাৰেই হৈছে আটাইতকৈ নিকা আৰু দক্ষ প্রশাসক। একে ধৰণৰ দৃষ্টিভংগীকে প্রকাশ কৰিছে ডেভিদ ৰিকার্ড'ই।

- **মাৰ্ক্সবাদী ৰাজনৈতিক অৰ্থনীতি ঃ** পুঁজিবাদৰ মাৰ্ক্সবাদী বিশ্লেষণৰ মূল পৃষ্ঠপোষক আছিল কাৰ্ল মাৰ্ক্স।

  মাৰ্ক্সৰ মতে বিকাশৰ পুঁজিবাদী স্তৰ অথবা সংশ্লিষ্ট পুঁজিবাদী সমাজে সেইসময়ৰ সামাজিক সংগঠনৰ আটাইতকৈ বিকশিত ৰূপ প্ৰদৰ্শন কৰে। অৱশ্যে মাৰ্ক্সে এনে ধাৰণাৰো পোষকতা কৰিছিল যে যেতিয়া বিশ্বজুৰি সমাজবাদী অথবা সাম্যবাদী ৰূপান্তৰ ঘটিব তেতিয়া শ্ৰমিক শ্ৰেণী ক্ষমতালৈ আহিব।

- **ৰেবাৰৰ ৰাজনৈতিক সমাজশাস্ত্ৰ ঃ** পুঁজিবাদৰ বিবেচনাত ৰেবাৰৰ দৃষ্টিভংগী অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি ধৰা হয়। ৰেবাৰৰ মতে ব্যৱসায়-বাণিজ্যত বজাৰৰ আদান-প্ৰদান, শ্ৰমিকৰ স্বেচ্ছামূলক সৰবৰাহ আৰু শ্ৰমিকৰ সংগঠিত বিভাজনেই হৈছে পুঁজিবাদৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য।

  ৰেবাৰে যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰিছিল যে পুঁজিবাদৰ বিকাশৰ বাবে পুঁজিবাদী ধাৰণাৰ বিকাশ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। তেওঁৰ গ্ৰন্থ 'The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism' ত তেওঁ দেখুৱাইছে যে কেনেকৈ অৰ্থনৈতিক কাৰ্যৰ পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ সৈতে এক বিশেষ ধৰণৰ ধৰ্মীয় ধাৰণাই কাম কৰে। ৰেবাৰে দেখুৱাইছিল যে কেনেকৈ ই আধুনিক পশ্চিমীয়া পদ্ধতিৰ পুঁজিবাদৰ সম্ভাৱনাৰ দিশ মুকলি কৰাত সহায়ক হৈছিল।

- **সংস্থামূলক অৰ্থনীতি ঃ** এই চিন্তাধাৰা অনুসৰি পুঁজিবাদক ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক ব্যৱস্থাৰ পৰা পৃথক কৰিব নোৱাৰি, ইয়াৰ সৈতে ই সংযুক্ত হৈ থাকে। পুঁজিবাদৰ আইনী ভেঁটি, ইয়াৰ বিৱৰ্তনমূলক, অভ্যাসগত আৰু ইচ্ছাকৃত প্ৰক্ৰিয়া যাৰ জৰিয়তে সংস্থাসমূহৰ গঠন অথবা পৰিৱৰ্তন হয় তাত ই গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। থৰষ্টেইন ভেবলেন (Thorstein Veblen) হৈছে এই চিন্তাধাৰাৰ অন্যতম বাটকটীয়া যিয়ে পুঁজিবাদত বিত্তশালী ব্যক্তিসকলৰ উদ্দেশ্য বিশ্লেষণ কৰিছে।

- **জাৰ্মান ঐতিহাসিক চিন্তাধাৰা আৰু অষ্ট্ৰিয়াৰ চিন্তাধাৰা ঃ** জাৰ্মান ঐতিহাসিক চিন্তাধাৰা অনুসৰি পুঁজিবাদক প্ৰাথমিকভাৱে বজাৰৰ বাবে উৎপাদনৰ সংগঠনৰ ভিত্তিত চিনাক্ত কৰা হৈছে। ঊনবিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে অৰ্থনীতিৰ নতুন চিন্তাধাৰাৰ বিকাশৰ সৈতে এই দৃষ্টিভংগী ভিন্নমুখী হৈ পৰে।

- **কিনেছিয়াৰ অৰ্থনীতি ঃ** ব্ৰিটিশ অৰ্থনীতিবিদ **জে এম কিনছে** (J. M. Keynes) ১৯৩৭ চনৰ তেওঁৰ গ্ৰন্থ 'The General Theory of Employment, Interest and Money'ত যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰিছে যে বিনিয়োগৰ মন্থৰ গতিৰ ধাৰাৰ পৰা উত্থানৰ ক্ষমতাৰ ক্ষেত্ৰত পুঁজিবাদে মূল সমস্যাত আক্ৰান্ত হৈছিল। তেওঁৰ মতে উচ্চহাৰৰ নিবনুৱা সমস্যাৰ মাজতো পুঁজিবাদী অৰ্থনীতি সুস্থিৰ হৈ থাকিব পাৰে।

- **নব্যধ্ৰুপদী অৰ্থনীতি আৰু চিকাগো চিন্তাধাৰা ঃ** বৰ্তমানৰ ইংৰাজী ভাষী বিশ্বত

পুঁজিবাদৰ শিক্ষাগত গৱেষণাৰ গৰিষ্ঠভাগেই নব্যধ্রুপদী অর্থনৈতিক চিন্তাধাৰাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰে। ইয়াত বজাৰৰ বর্ধিত সমন্বয় আৰু তুলনামূলকভাৱে নিৰপেক্ষ চৰকাৰী বজাৰ ব্যৱস্থা, সম্পত্তিৰ অধিকাৰ ৰক্ষণা-বেক্ষণ দিয়াৰ লক্ষ্য, অনিয়ন্ত্রিত শ্রম, বৃহৎ গোষ্ঠী, ফার্মসমূহৰ বিত্তীয় একতাৰ বাবে অৱদমিত প্রশাসন আৰু ৰাষ্ট্রৰ অনুদানৰ পৰিৱর্তে পুঁজিবাদ বজাৰ ভিত্তিক বিত্তীয় ব্যৱস্থাত গুৰুত্ব প্রদান কৰা হয়।

আন এক ৰাজনৈতিক আদর্শবাদ হৈছে সমাজবাদ। এতিয়া আমি সমাজবাদৰ কেতবোৰ সংজ্ঞাৰ লগতে ইয়াৰ অৱধাৰণাক বিস্তৃতভাৱে বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিম।

৮.৫ সমাজবাদ (SOCIALISM)

সমাজবাদৰ সংজ্ঞা প্রদান কৰা সহজ নহয়। অৱশ্যে এই ক্ষেত্রত বিভিন্ন চিন্তাবিদে বিভিন্ন সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে।

এনচাইক্লু'পেডিয়া ব্রিটানিকাৰ মতে, 'সমাজবাদ হৈছে এনে নীতি অথবা সূত্র যিয়ে গণতান্ত্রিক কর্তৃত্বৰ জৰিয়তে এক উন্নত বিতৰণ ব্যৱস্থাৰ বাবে লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰে আৰু বহু উপ সমন্বয়ৰ বাবে সম্পদৰ উন্নত উৎপাদন ব্যৱস্থা বর্তমান থকা দেখা যায়। ডিক্‌ছনেৰী অৱ পলিটিকছৰ মতে, সমাজবাদ হৈছে, ৰাজনৈতিক আৰু অর্থনৈতিক সূত্র যাৰ জৰিয়তে উৎপাদন, বিতৰণ আৰু আদান-প্রদানৰ ব্যৱস্থা ৰাইজে গ্রহণ কৰাৰ লগতে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে। প্রত্যেককে নিজৰ দক্ষতা বিকাশৰ বাবে সমপর্যায়ৰ সুযোগ প্রদান কৰাৰ লগতে সম্প্রদায়ৰ সম্পদসমূহ সমভাৱে বিতৰণ কৰা উচিত।

৮.৫.১ সমাজবাদৰ অত্যাৱশ্যকীয় দিশ (Essentials of Socialism)

সমাজবাদৰ বিভিন্ন সংজ্ঞাৰ মাজতো ইয়াৰ কেতবোৰ অত্যাৱশ্যকীয় দিশ আছে যিবোৰ সমাজবাদৰ সকলো প্রকাৰৰ মাজত দেখা যায়।

- সমাজবাদত ব্যক্তিতকৈ সমাজৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব প্রদান কৰা হয়। ব্যক্তি স্বার্থতকৈ সামগ্রিকভাৱে সমাজৰ স্বার্থক উচ্চ বুলি বিবেচনা কৰা হয়।
- সমাজবাদে পুঁজিবাদৰ দর্শনক নির্মূল কৰাৰ লক্ষ্য গ্রহণ কৰে। পুঁজিবাদী আৰু ঔদ্যোগীসকলক শ্রমিক শ্রেণীৰ প্রাকৃতিক শত্রু বুলি বিবেচনা কৰা হয়। সমাজবাদে বিশ্বাস কৰে যে ৰাষ্ট্রই ৰাইজৰ অভিভাৱকৰূপে কার্য কৰাৰ লগতে সকলোৰে স্বার্থ ৰক্ষা কৰিব লাগে। সেইবাবে ৰাষ্ট্রই পুঁজিবাদৰ অত্যাচাৰৰ পৰা ৰাইজক ৰক্ষা কৰিব লাগে আৰু ইয়াৰ বাবে পুঁজিবাদক গুৰিৰ পৰা নির্মূল কৰাটো অতি প্রয়োজনীয়।
- সমাজবাদ হৈছে সাধাৰণ স্বার্থৰক্ষাৰ বাবে উৎপাদন বৃদ্ধিতকৈ মুনাফা আদায়ৰ

নীতিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল পুঁজিবাদৰ বিপৰীত আদর্শ। পুঁজিবাদে বিভিন্ন শ্রেণীৰ মাজত সম্পদৰ অসমান বিতৰণ কৰে।

- সমাজবাদে বৃহৎ পৰিমাণৰ অর্থনৈতিক লোকচান কৰা প্রতিযোগিতাৰ অন্ত পেলায়। লক্ষ্যণীয় যে প্রচলিত অর্থনৈতিক বৈষম্যৰ মাজত ধনী-দুখীয়াৰ মাজত কোনো সুষ্ঠ প্রতিযোগিতা গঢ় লৈ উঠিব নোৱাৰে।
- সমাজবাদে সমতাৰ হকে থিয় দিয়ে। সমাজবাদীসকলে সাম্প্রতিক পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাত থকা বৈষম্যক গৰিহণা দিয়ে।
- সমাজবাদে ভূমিৰ ক্ষেত্রত থকা ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ বিলোপ সাধন প্রয়াস কৰে। ভূমি হৈছে প্রকৃতিৰ উপহাৰ আৰু কোনো ব্যক্তিকে ইয়াক নিজৰ ব্যক্তিগত আৰু স্বার্থপৰ উদ্দেশ্য পূৰণৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ অনুমতি দিব নালাগে।
- সমাজবাদে ব্যক্তিগত উৎপাদন সংস্থাৰ বিৰোধিতা কৰে। উৎপাদনৰ সকলো কাৰক ৰাষ্ট্রৰ নিয়ন্ত্রণত ৰখাৰ পোষকতা কৰা হয়। উৎপাদনৰ সকলো কাৰকৰ ৰাষ্ট্রীয়কৰণ কৰাৰ প্রয়োজন।
- সমাজৰ জৈৰিক একতাত সমাজবাদে গুৰুত্ব প্রদান কৰে। ব্যক্তিগত স্বাধীনতাই ইয়াৰ লক্ষ্য। অৱশ্যে এই স্বাধীনতাই সকলো ধৰণৰ বাধা-নিষেধ নথকাটো বুজোৱা নাই। বৰঞ্চ ইয়াৰ দ্বাৰা সেইসমূহ সুযোগ-সুবিধা প্রদান কৰাত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে যিসমূহৰ দ্বাৰা এজন ব্যক্তিয়ে এক পূর্ণ আৰু স্বাধীন জীৱন কটোৱাৰ লগতে নিজে শুদ্ধ বুলি বিবেচনা কৰা কার্য কৰিব পাৰে।
- সমাজবাদীসকলে ৰাষ্ট্রক বাধ্য-বাধকতা আৰু শোষণৰ আহিলা বুলি গণ্য কৰে আৰু সেইবাবে তেওঁলোকে ৰাষ্ট্রক নস্যাৎ কৰিব বিচাৰে। তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে ৰাষ্ট্র মৰহি যাব।

৮.৫.২ সমাজবাদৰ গুণ আৰু দোষ (Merits and Demerits of Socialism)

সমাজবাদৰ কেতবোৰ গুণ হৈছেঃ

- সমাজবাদীসকলে প্রচলিত ব্যৱস্থাৰ কুসংস্কাৰসমূহ বিস্তৃতভাৱে আৰু কার্যকৰীভাৱে বর্ণনা কৰে আৰু এই দিশত ব্যক্তিসকলৰ মনোযোগ আকর্ষণ কৰি এইসমূহ নিৰসন কৰাৰ প্রয়াস কৰে।
- ব্যক্তি আৰু দেশৰ চৰিত্র আৰু ভাগ্য নির্ধাৰণৰ ক্ষেত্রত সমাজবাদে প্রকৃতিৰ ভূমিকাক গুৰুত্ব প্রদান কৰে। মানুহৰ দুখ-দুর্দশাৰ বাবে সমাজবাদে নিয়তিৰ সিদ্ধান্ত অথবা ভগৱানৰ ইচ্ছাক দোষী সাব্যস্ত নকৰে। ইয়াৰ পৰিৱর্তে সমাজবাদে মানুহে বসবাস কৰা পুঁজিবাদী শাসন ব্যৱস্থাক ইয়াৰ বাবে জগৰীয়া কৰে। সমাজৰ বেয়া দিশৰ বাবে সমাজৰ প্রচলিত পৰিস্থিতিকে সমাজবাদে জগৰীয়া কৰে।

- সমাজবাদে সমাজ কল্যাণৰ পোষকতা কৰে। কিছু সংখ্যক লোকৰ পৰিৱর্তে সকলোৰে কল্যাণেই হৈছে সমাজবাদৰ লক্ষ্য। সমাজবাদী সমাজত ৰাষ্ট্রৰ কার্য সীমিত নহয়। ৰাষ্ট্রৰ অধিকাংশ কার্যাৱলীয়ে হৈছে কল্যাণকামী। সমাজবাদে সকলোৰে বাবে সমান সুবিধা প্রদান কৰে। ৰাইজৰ দুখ-দুর্দশা নির্মূল কৰাৰ পিছত তেওঁলোকে সুখী আৰু সম্পদশালীভাৱে বাস কৰিব পাৰে।
- অর্থনৈতিক ক্ষেত্রত সমাজবাদে দ্রুত উন্নতি সাধন কৰে। সামাজিক বেয়া দিশ যেনে নিবনুৱা সমস্যা, অধিক উৎপাদন, লোকচান, বস্তি এলেকা আৰু একাধিপত্য সমাজবাদত দেখা নাযায়। পৰিকল্পনা হৈছে সমাজবাদৰ এটা অংশ। ৰাষ্ট্রই ইয়াৰ সকলো সম্পদ পৰিকল্পিত আৰু প্রণালীবদ্ধভাৱে বিতৰণ কৰে। প্রতিযোগিতামূলক অর্থনীতিৰ বিপৰীতে সমাজবাদে লোকচান আৰু অপব্যয়ৰ দিশক এৰাই চলে।
- সমাজবাদে ব্যক্তিৰ পৰিৱর্তে সমাজৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়ে। ইয়াত স্বার্থপৰ উদ্দেশ্যসমূহক প্রাধান্য দিয়া নহয়। সামগ্রিকভাৱে সমাজক এনে ভাৱে সংগঠিত কৰা হয় যে যিমান কম সময়ত সম্ভৱ সর্বাধিক মুনাফা আদায় কৰিব পৰা যায়।

সমাজবাদক বিভিন্ন দিশৰ পৰা সমালোচনা কৰা হয়। এইসমূহ হৈছে ঃ

- মানৱ প্রকৃতিৰ সমাজবাদী বর্ণনা শুদ্ধ নহয়। ইয়ে ব্যক্তিভিত্তিক প্রচেষ্টাক হত্যা কৰে। সমাজবাদীসকলে ব্যক্তিগত উৎপাদন সংস্থা আৰু ব্যক্তিগত সম্পদক নির্মূল কৰাৰ হকে থিয় দিয়ে। কিন্তু ইয়াৰ বিপৰীতে মানৱৰ অর্জনশীল প্রবৃত্তিয়ে ইয়াৰ প্রয়োজন অনুভৱ কৰে। একেদৰে প্রত্যেক মানুহৰ তেজত প্রতিযোগিতাৰ ভাৱ নিহিত হৈ থাকে।
- সমাজবাদৰ মতে ৰাষ্ট্রই কেৱল সুৰক্ষামূলক পদক্ষেপ হিচাপে আইন-শৃংখলা ৰক্ষা, ন্যায় প্রদান, বিদেশী আগ্রাসনৰ বিৰুদ্ধে নিৰাপত্তা প্রদান কৰাই নহয় ই উৎপাদনো বৃদ্ধি কৰিব লাগে। সমাজবাদৰ এনে ধাৰণাৰ অধীনত ৰাষ্ট্রৰ কার্যাৱলীৰ পৰিসৰ ইমানেই বৃদ্ধি পাব যে ৰাষ্ট্রৰ পক্ষে এইসমূহ ভালদৰে সম্পাদন কৰাটো সম্ভৱ নহ'ব।
- সমাজবাদে সমাজক দুটা শ্রেণীত বিভক্ত কৰে, পুঁজিবাদী আৰু শ্রমিক শ্রেণী। এই দুই শ্রেণীৰ স্বার্থ পৰস্পৰ বিৰোধী আৰু এওঁলোকৰ মাজত একতাৰ ভাৱ গঢ়ি উঠিব নোৱাৰে। ইয়ে সমাজত সংঘাত আৰু সংঘর্ষৰ সূত্রপাত ঘটায়।
- সমাজবাদে ব্যক্তি স্বাধীনতা খর্ব কৰে। সমাজবাদে ৰাষ্ট্রক যথেষ্ট ক্ষমতা প্রদান কৰিছে আৰু ই ব্যক্তিৰ কার্য সীমাৰ প্রতিটো পদক্ষেপত হস্তক্ষেপ কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ঃ পুঁজিবাদৰ অধীনস্থ বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীসমূহ কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৪ঃ এনচাইক্লপেডিয়া ব্রিটানিকাৰ মতে সমাজবাদৰ সংজ্ঞা কি?

.....

.....

৮.৬ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- বিভিন্ন বিদ্বানে গণতন্ত্রৰ বিভিন্ন সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে কিন্তু সহজ অর্থত গণতন্ত্র হৈছে ৰাইজৰ ক্ষমতা।
- গণতন্ত্রৰ দুটা প্রকাৰ আছে বিশুদ্ধ অথবা প্রত্যক্ষ গণতন্ত্র, য'ত ৰাইজে প্রত্যক্ষভাৱে নিজৰ ইচ্ছা প্রকাশ কৰে আৰু পৰোক্ষ অথবা প্রতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্র, ইয়াত ৰাইজে নিজৰ ইচ্ছা তেওঁলোকৰ প্রতিনিধিৰ মাধ্যমত প্রকাশ কৰে।
- স্বাধীনতা, সমতা, ভাতৃত্ববোধ আদি হৈছে গণতন্ত্রৰ কেতবোৰ গুৰুত্বপূর্ণ নীতি।
- গণতন্ত্রৰ কেতবোৰ গুণ আছে যেনে ই ৰাইজৰ স্বার্থ, মানুহৰ মাজত সমতা, জনমত আদিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰে। আনহাতে ইয়াৰ কেতবোৰ দোষ আছে যেনে ই গুণতকৈ সংখ্যাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়ে, সময়ে সময়ে কেতবোৰ অদক্ষ ব্যক্তিয়ে ইয়াত শাসন চলোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে।
- পুঁজিবাদ হৈছে এক অর্থনৈতিক ব্যৱস্থা যিটো উৎপাদনৰ পদ্ধতিৰ ব্যক্তিগত মালিকীস্বত্ব আৰু মুনাফাৰ বাবে বস্তু অথবা সেৱাৰ সৃষ্টিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।
- বিভিন্ন বিদ্বানে পুঁজিবাদৰ বিভিন্ন ব্যাখ্য আগবঢ়াইছে। এইসমূহ হৈছে ধ্রুপদী ৰাজনৈতিক অর্থনীতি, মার্ক্সবাদী ৰাজনৈতিক অর্থনীতি, ৱেবাৰৰ ৰাজনৈতিক সমাজশাস্ত্র, সংস্থাগত অর্থনীতি, জার্মান ঐতিহাসিক চিন্তাধাৰা আৰু অষ্ট্রিয়াৰ চিন্তাধাৰা, কিনেছিয়াৰ অর্থনীতি, নব্য ধ্রুপদী অর্থনীতি আৰু চিকাগোৰ চিন্তাধাৰা।
- ৰাজনৈতিক সমাজতত্ত্বৰ অধীনত সমাজবাদ হৈছে আন এক গুৰুত্বপূর্ণ আদর্শ। ই ব্যক্তিতকৈ সমাজৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব প্রদান কৰে। সমাজবাদৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ লক্ষ্য হৈছে পুঁজিবাদৰ অৱসান। পুঁজিবাদী প্রথাই সৃষ্টি কৰা প্রচলিত বৈষম্যক সমাজবাদীসকলে গৰিহণা দিয়ে।

- অৱশ্যে সমাজবাদকো বিভিন্ন যুক্তিৰে সমালোচনা কৰা হৈছে। যেনে ই ব্যক্তিগত প্ৰচেষ্টা আৰু ব্যক্তি স্বাধীনতাক হত্যা কৰে। লগতে সমাজবাদে সমাজক দুটা শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰে-পুঁজিবাদী আৰু শ্ৰমিক শ্ৰেণী আৰু এই দুই শ্ৰেণীৰ মাজত একতাৰ অভাৱৰ ফলত সমাজত সংঘাতৰ সৃষ্টি হয়।

৮.৭ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ

1) J.C. Johari.(2009).*Principles of Modern Political Science*. New Delhi: Sterling Publishers Private Limited.
2) R.C. Agarwal.(1991).*Political Theory: Principles of Political Science*. New Delhi: S.Chand & Company Ltd.
3) Vidya Dhar Mahajan.(1975). *Principles of Political Science*. New Delhi: S. Chand & Company Ltd.

৮.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ গণতন্ত্ৰৰ ইংৰাজী শব্দ democracy আহিছে গ্ৰীক শব্দ demosআৰু cratosৰ পৰা।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ দুই প্ৰকাৰৰ গণতন্ত্ৰ হৈছে বিশুদ্ধ অথবা প্ৰত্যক্ষ গণতন্ত্ৰ আৰু পৰোক্ষ অথবা প্ৰতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্ৰ।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ পুঁজিবাদৰ বিভিন্ন দিশসমূহ হৈছে ধ্ৰুপদী ৰাজনৈতিক অৰ্থনীতি, মাৰ্ক্সবাদী ৰাজনৈতিক অৰ্থনীতি, ৰেবাৰৰ ৰাজনৈতিক সমাজশাস্ত্ৰ, সংস্থাগত অৰ্থনীতি, জাৰ্মান ঐতিহাসিক চিন্তাধাৰা আৰু অষ্ট্ৰিয়াৰ চিন্তাধাৰা, কিনেছিয়াৰ অৰ্থনীতি, নব্য ধ্ৰুপদী অৰ্থনীতি আৰু চিকাগোৰ চিন্তাধাৰা।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ এনচাইক্লু'পেডিয়া ব্ৰিটানিকাৰ মতে, 'সমাজবাদ হৈছে এনে নীতি অথবা সূত্ৰ যিয়ে গণতান্ত্ৰিক কৰ্তৃত্বৰ জৰিয়তে এক উন্নত বিতৰণ ব্যৱস্থাৰ বাবে লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰে আৰু বহু উপ সম্বনয়ৰ বাবে সম্পদৰ উন্নত উৎপাদন ব্যৱস্থা বৰ্তমান থকা দেখা যায়।'

৮.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) চমু প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ গণতন্ত্ৰ বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ২ঃ সমাজবাদৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ গণতন্ত্ৰৰ নীতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক আৰু লগতে গণতন্ত্ৰৰ গুণ-দোষৰ বিষয়েও উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ পুঁজিবাদৰ বিভিন্ন দিশ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ সমাজৰ অত্যাৱশ্যকীয় দিশসমূহ কি কি? ইয়াৰ সমালোচনা আগবঢ়োৱাওক।

*** ***** ***